

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIII/3—4

БЕОГРАД
2000

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIII

Св. 3–4 (2000)

САДРЖАЈ

Грамматика и нормативистика

- Каже се: *СЕО ПОРЕД ЊЕ*, али не и: **УСТАО ПОРЕД ЊЕ*; зашто?
(МИЛКА ИВИЋ) 185
- О граматичко-семантичким проблемима исказа *стало ми је до некога / до нечега* (ЕГОН ФЕКЕТЕ) 188
- Белешке о категорији јединичности у српском језику
(БОГДАН Л. ДАБИЋ) 198
- Репартиција и конкуренција наставака генитива множине именица женског рода са сугласничком скупином на крају основе
(БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ) 204
- Суфикс *-иста/а* у српском стандардном језику (БОЖО ЋОРИЋ) 211
- О краћењу дужина првих компонената именичких сложеница у српском језику (СТАНИМИР РАКИЋ) 236
- Лейлици* или *леј(ј)елица*? (За чвршће критеријуме нормирања)
(МИЛАН ШИПКА) 244
- Неједнаки облици једног глагола (*жвакајти/жвајтајти*) (АСИМ ПЕЦО) 254

Лексикологија и семантика

- Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социolingвистички аспекти употребе и развоја)
(СТАНА РИСТИЋ) 257
- Ошћи до кумине куће* (ПРВОСЛАВ РАДИЋ) 273

Историја књижевног језика

- Настанак и структура српског књижевног језика (БРАНКИЦА ЧИГОЈА) 279

Етимологија и ономастика

- Приче* (НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ) 295

Прикази

- Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*
(ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК) 301
- Правопис српскога језика – Приручник за школе*
(МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 307
- Иван Клајн, *Лингвистичке студије* (Партенон, Београд, 2000)
(БОРЂЕ ОТАШЕВИЋ) 318
- Ранко Бугарски, *Лица језика (социolingвистичке теме)*
(ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ) 321

<i>Симпозиј о босанском језику и поводом њега</i> (БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ)	326
Из савремене руске србистике (В. П. Гудков, <i>Славистика. Србистика.</i> Москва, МГУ, 1999) (СРЕТО ТАНАСИЋ)	333
О <i>Речнику</i> Милоша Московљевића (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	338
Отворена књига (Милан Шипка, <i>Зашто се каже?</i> , Популарна лингвистика 3, ЦПЛ Београд / Прометеј, Нови Сад 1998, 272) (БРАНКИЦА ЧИГОЈА)	343
Библиографија	
Библиографија радова из морфологије и творбе речи (1950–2000) (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ и ВЕСНА ЛОМПАР)	345
Прилози	
Видови диференцијације између говора и књижевнојезичке норме (БЛАЖО МИЛИЋЕВИЋ)	381
Нове и незабележене речи — грађа (II) (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	387

ПРВОСЛАВ РАДИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ОТИЋИ ДО КУМИНЕ КУЋЕ

У раду се анализира семантичка структура израза *отићи до кумине куће*.

У средњем Поморављу (с. Милошево, Јагодина), забележио сам фразеологизам *отићи до кумине куће*, у значењу отићи на неки далек пут, на далеко путовање. Овај компонентни фразеологизам,¹ у коме се као носиоци лексичког значења јављају глаголи кретања, обично свршени, — најчешће се употребљава у прекору, на пример: „*оде (/ одвезе ме) до кумине куће*“ = „*оде (/ одвезе ме) далеко, њредалеко*“. Аналогно овоме, синтагма *до кумине куће*, као стилско-семантички интензификатор, у значењу претеривања у нечему, може се јавити и у вези са неком другом, именованом или неименованом радњом, обично уз глагол *ошерајши*, исп.: „*ошера га до кумине куће*“ = „*прешера (у нечему)*“. Овај фразеологизам нисам потврдио у водећим српским и хрватским речницима (нпр. РСАНУ, RJAZU, Matešić 1982), па се намеће потреба за његовим лексикографским регистровањем, али и за његовим ширим семантичким тумачењем.

Чињеница да централно место у овој анализи припада појму *кума*, тј. синтагми *кумина кућа*, као носиоцу фразеолошког значења, упућује на то да се решење мора потражити пре свега у митолошкој сфери, односно у сфери различитих еуфемизама употребљаваних у српској митологији у циљу избегавања помена неког злог демонског бића или појаве. Јер, познато је да изговарање имена неког демона представља исто што и његово дозивање, па и „свесну или несвесну жељу за његовим потпуним присуством“, због чега се таква имена обично не изговарају, тј. замењују се другим, одговарајућим именима (Кулишић/Петровић... 1998: *име*). У том значењу је у српској митологији познат и облик *кум* (в. РСАНУ), посебно у свом женском корелативу *кума*, који се јавља и у синтагми *кумина кућа*. У РСАНУ облик *кума*, између осталог, тумачи се као еуфемизам за поједине животињске врсте (под 4: а. лисица; б. лисица), — али и за болест кугу (под 5а).² Као извори по-

¹ О типовима фразеологизама в. Мршевић-Радовић 1987 (посебно стр. 63-72).

² Под 5б наводи се значење 'вештица' (Дубровник, Будмани; ипреузето из RJAZU).

следњег значења наводе се М. Ђ. Милићевић и М. Батуг-Јовановић, те неколико речника (Вуков, RЈAZU и Ристић-Кангргин речник).

Вероватно се, дакле, под именом *кума* у овом фразеологизму крије име опасне болести куге (колере), шире познате у српском народу и суседним балканским народима под именом *чума* (исп. Skok: *čuma*). У *Српском митолошком речнику* под одредницом *кума* читамо: „— персонификација куге или колере. У прошлости, када је она морила, народ је ретко кад изговарао име куга или чума [...], него ју је обично називао *кума*“ (Кулишић/Петровић... 1988: *кума*). Овакве представе о кумству и „окумљавању“ демона сачуване су и у српским народним приповеткама. У једној од њих („Кума ала“), окумљени демон се храни људским деловима тела и пије људску крв, прождирући најзад и своје кумове (Чајкановић 1927: 369). Једна друга народна приповетка („Смрт кума“, тј. кума-смрт) на занимљив начин илуструје односе између оваквих кумова. У њој читамо како је један сиромаш одбио кумство светог Петра и светог Илије, због њихове неправедности према људима, али је прихватио да му кума буде „смрт“, представљена као старица у црнини, јер нико није праведан као она, која „ником дужна не остаје“ (Исто: 425–432).³

Познајући духовну институцију кумства, није тешко закључити зашто је име ове опасне и обично смртне болести, *чуме*, замењивано речју *кума*. Кумство као претхришћанска категорија духовног, али и крвног сродства било је у функцији домаћег опстанка и напретка; од ове светиње зависио је породични напредак, дакле домаћи култ, род и братство. Отуда се често кумовало управо у невољама, да би се заштитио род и имовина, а предмет те бриге посебно је био млади нараштај. Због тога су могли бити окумљени и људи других вера, па и насилници и злочинци (Кулишић/Петровић... 1998: *кумство*). Из тих разлога, да би се умилостивила и увела у ред средника, и куга је називана кумом (исп. хипок. *čumiца*, Србија, Skok),⁴ — толико пре што се веровало да је она способна не само да проузрокује, већ и да излечи ову болест (Чајкановић 1994, 5: 279; 2: 381).⁵ Али, болести су могли успешно лечити и они који су окумили „смрт“, о чему говори и поменута приповетка („Смрт кума“).⁶

³ На митолошку везу између кумства и оног света, поред осталог, указује и веровање о *кумовој слами*, која у српском предању представља „пут којим *божански кум*, какав је по превасходству свети Јован, води душе на небо“ (Чајкановић 1994, 3: 46).

⁴ Не треба, при том, заборавити на могуће додатно присуство гласовне супституције, можда као дела магијског чина, у служби неспомињања правога имена (исп. овде *ч/к-ума*, *ку-г/м-а*), која је позната митологији (в. *бог/бор*, Кулишић/Петровић... 1998: *бор*). Такви начини избегавања табуисаних речи данас се могу забележити у псовкама, у вези са скаредним речима (исп. „Иди у *клинац*“, „Онеш *клинац*“ и сл., II. Р.).

⁵ Посебно су од ове болести страдала деца (исп. нар. поређење: „Купи као *чума* децу“, Кулишић/Петровић... 1998: *чума*), па је разумљиво усмеравање кумства према овом демонском бићу.

⁶ О преношењу кумових особина на окумљеног говори и приповетка „Кумче Светог Илије“ (Чајкановић 1927: 381–382).

Дакле, било је много разлога за придобијање овог злог женског демона и „склапање савеза“ са њим. Још у VI веку, под именом Јустинијанова куга, ова болест је први пут прешла у Европу и харала њоме кроз читав средњи век, односећи небројене жртве. Посебно у далматинским и приморским градовима, те епидемије су биле велике, али су се и касније јављале на европском тлу, све до XVIII века (Енцикл.: *kuga*). У осиромашеној и заосталој Србији, ова болест се јавила и у првој половини XIX века, одневши много живота. Посебно је запамћена њена епидемија 1837. године у Јагодини,⁷ која се и поред ангажовања кнеза Милоша и његове управе, тешко сузбијала. Тадашњи извештаји са терена, иако по својој природи званични и строго административни, нису лишени потресних слика стања у којем „чумна болест“ сваког дана жање велике жртве (Перуничих 1975: 375). Ти извештаји пуни су података о симптомима („гукама“ и „модрим“, тј. „угасито плаветним пегама“ на гуши, под пазухом, на раменима, плећима, прсима, под коленима) од којих се брзо умире, те о регистрованим жртвама и масовним гробницама, као и бројним трагичним догађајима у вези са очајничким покушајима појединаца да се пробију изван изоловане заражене зоне (Исто: 374–392 и др.).

Што се нашег фразеологизма тиче, остаје, међутим, кључно питање: шта симболише појам *кумина кућа* и каква је веза између њега и појма *велика даљина*? На ово питање могу подробније одговорити митолошке представе о овом демону и његовим стаништима. У предањима српског народа *чума* је замишљана као невидљиво демонско биће које личи на жену, пре свега бабу, у белој марами (некадашња боја жалости?),⁸ са расплетеном, до земље дугом и замршеном косом (Чајкановић 1994, 5: 276–277).⁹ Веровало се да чуме живе „негде далеко, на крају света“ (Зечевић 1981: 96), односно, у „некој далекој прекоморској земљи“, одакле по божјем налогу крећу у свет да море људе (Кулишић/Петровић... 1998: *чума*). Веровања, дакле, указују на удаљену чумину боравишта, а помињање мора и прекоморских крајева упућује на „онај свет“, тј. „царство мртвих“ из кога оне долазе (Исто: *други свет*). Овај податак, као и онај о женским квалификативима *чуме*,¹⁰ потврђује претпоставке о хтоничном карактеру овог демона (Чајкановић 1994, 5: 277, 280).

⁷ Није искључено да се и јагодинска пословица „кумйца у скџт дала, у гџз ђднела“, која казује да од нечијег поклона (кумства?) нема никакве користи, такође односи на кугу (исп. „бог дао, бог узео“).

⁸ Поједина веровања кажу да чума обично носи црно одело (исп. Чајкановић 1994, 2: 446). У XIV веку у Европи је куга била позната под именом „црна смрт“ (Енцикл.: *kuga*). Супротно овоме, данас се „белом кугом“ назива ниска стопа наталитета. Под овим изразом РСАНУ наводи: 'насилни, својевољни прекид трудноће, побачај' (: *kuga*, исп. фус. 5).

⁹ У јагодинском крају се и данас женска особа дуге и неуредне косе назива *чумом*.

¹⁰ У митологији је уобичајена појава да хтонични богови имају свој женски корелатив (исп. Чајкановић 1994, 3: 72, 229).

Занимљиве представе о *куми* и, посебно, *куминој кући* налазе се у поменутој приповеци „Смрт кума“. У њој се, између осталог, приповеда како је човек добио позив од своје „куме-смрти“ да је посети. „Овоме се додуше није допао овај позив, јер ићи на позив Смрти, па још њезиној кући, то је некако убетно, али ипак, да се не рече е је кукавица и страшљивац, пристане на позив, па како Бог да. Сад се они упуте заједно, те хајде, хајде, дођу тако у једну прелијепу башчу. Боже мој, ту је љепота као у самом рају! У тој башчи, благи Боже, било ти је свакаква цвијећа, а уз сваки цвијетак, мјесто штапа или кочића за који се цвијеће привезује, био је по један дуплијер. Неки од тијех дуплијера били су тек запаљени, неки су се били најбоље разбуктали и распламтили, неки догоријевали, а неки нијесу још били ни запаљени“ (428).¹¹

*

Из овог се може закључити да фразеологизам *отићи до кумине куће* у митолошким оквирима значи 'отићи далеко, до краја света, до крајњих граница', па хиперболично и 'до у онај свет' (тј. *до чумине куће*). У великој мери он говори о митолошко-појмовним оквирима и димензијама света у коме се кретао тадашњи човек (исп. Мршевић-Радовић 1996). У том смислу он сведочи и о колективној фикцији мистичне и далеке границе између овог и оног света, границе која се и данас назначује у низу фразеологизама, управо често постављајући неко божанство, или његово обитавалиште, за граничник између ових светова. У тај корпус ове просторне димензије, као синоним за даљину, вероватно спадају и бројни фразеологизми, можда такође еуфемистички обележени, са апелативом *бог: где бог свога нема, где је бог рекао лаку ноћ, богу за леђима* (РСАНУ: *бог*) итд., у којима се ове просторне одредбе јављају као стилско-семантички интензификатори. У том смислу треба тумачити и фразеологизам *до божје куће* ('до краја, до крајње границе, мере, до крајњих могућности', РСАНУ: *кућа*, исп. Матешић 1982),¹² који је управо пандан овде анализираним фразеологизму.

¹¹ Ови свећњаци у приповеци представљају људске животе којима, по божјој вољи, управља „смрт“.

¹² С тим у вези, и фразеологизам „не бојати се никога *до бога*“ укључује превасходно просторну митолошку димензију и значи: не бојати се „никога баш на целом свету, никога до Божје куће“ (Чајкановић 1994, 3: 290), тј. под богом, на овом свету. Код оваквих модела, разумљиво је, данас се у знатној мери превазилази просторна димензија, чиме се назначује шири семантички распон од квантитативног до квалитативног, нпр.: „Покварен је *до Божје куће*“ (Кост. Т., РСАНУ). Исп. и: „*дò бога се сѝје*, у значењу 'чује се жалосно, ужасно, страшно' (Матешић 1982; у истом значењу в. Чајкановић 1927: 384). На другој страни, митолошко одређење типа *до бога, њод богом* и сл., у појединим случајевима има значењско тежиште на овоземаљским облицима живота (исп. псовку: „све ти *до бога*...“, П. Р.). Штавише, у поменутој народној приповеци именица *бог* употребљена је и у значењу 'живот': „[...] а ја ти другог дара не тражим него да ми продужиш ово кукавног живота. Истина Бог, тежак је и кукаван, ал' какав је такав је, ипак је мио!“ („Смрт кума“, 429).

ЛИТЕРАТУРА

- Encikl.: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 4, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda, Zagreb MCMLIX.
- Зечевић 1981: Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, „Вук Караџић“ — Београд, Етнографски музеј — Београд, Београд, 1–226.
- Кулишић/Петровић... 1998: Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ — Интерпринт, Београд 1998, XX–488.
- Матешић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, IRO „Školska knjiga“, Zagreb, XX–808.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Монографије, књига LX, Београд, 1–164.
- Мршевић-Радовић 1996: Драгана Мршевић-Радовић, *Српска фразеологија — језички оквир за митски садржај*, Мит (зборник радова), Универзитет у Новом Саду — Филозофски факултет, Нови Сад, 395–404.
- Перунички 1975: Бранко Перунички, *Град Свећозарево 1806–1915*, Скупштина општине Светозарево — СИЗ културе Светозарево — Историјски архив Светозарево, Београд, 1–1872.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1–23, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* 1–15, Српска академија наука и уметности, Београд 1959–1996.
- Skok: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971–1974.
- Чајкановић 1927: Веселин Чајкановић (прир.), *Српске народне приповешке*, књига 1, Српски етнографски зборник, књига XLI, Српска краљевска академија, Београд–Земун, XIV–638.
- Чајкановић 1994, 2: Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925–1942*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књига друга, Српска књижевна задруга — Београдски издавачки графички завод — Просвета — Партедон М. А. М., Београд, 1–550.
- Чајкановић 1994, 3: Веселин Чајкановић, *О врховном богу и старој српској религији*, Сабрана дела из старе српске религије и митологије, књига трећа, Српска књижевна задруга — Београдски издавачки графички завод — Просвета — Партедон М. А. М., Београд, 1–340.
- Чајкановић 1994, 5: Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књига пета, Српска књижевна задруга — Београдски издавачки графички завод — Просвета — Партедон М. А. М., Београд, 1–440.

S u m m a r y

Prvoslav Radić

TO LEAVE FOR EVIL GODMOTHER'S HOUSE

The phrase TO LEAVE FOR EVIL GODMOTHER'S HOUSE is used meaning to leave to the farthest reaches, to the extreme limits. In this basic meaning it involves the idea about well-known mythological being, the demon of disease — PLAGUE (euphemism: evil godmother), whose habitats are very far in “another world”, in the “empire of the dead”.